

מאורות השבת

שע"י המכון התורני ירושלים

דברים - תשפ"ה | גליון 174 | הפקה ועריכה: הרב נעם יעקובי שליט"א וצוות המכון התורני

ניתן לקבל את העלון כל שבוע
במייל: 0527615936b@gmail.com

מן הפרשה

להערות והארות: 0527615936b@gmail.com
מתקבלות עבודות הקלדה ועימוד
במכון התורני רחוב האומן 27 ירושלים. טל: 0546371585

השתוקקות לתורה

וככל שהדבר עמוק יותר הרי שההשתוקקות צריכה להיות גדולה יותר, וכיון שהתשובה שהיה צריך לענות לו היתה קשה עד למאוד והיה צריך בשבילה עמקות והבנה גדולים עד למאוד, על כן רצה לבדוק את רמת ההשתוקקות של רבה, ובאם הוא משתוקק עד כדי התבוננות כמו עבד בשוק או אז אות וסימן שבאמת משתוקק לדבר ורוצה הוא לידע את התורה. ורק כשראה שבאמת משתוקק עד כדי שמוכן להראות ולהתבונן כעבד בשוק הסכים שיכול להבין את הדבר הקשה.

ובאמת שזה המכוון בפסוק "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה' וידעת אלהים תמצא" (משלי ב, ד-ה), היינו רק אם 'תבקש', 'תחפש', תשתוקק לידע את התורה או אז 'תבין יראת ה' וידעת אלוהים תמצא'.

אכן, יש להוסיף בזה על דרך הדרוש "אם תבקשנה ככסף" דמהו הלשון "כסף" ויתכן דהוא מלשון 'נכסף', היינו דאם תיקח אדם בשוק הדבר שהוא הכי נכסף אליו זה 'כסף', וזהו אשר אמר הכתוב "אם תבקשנה ככסף", היינו דאם תהיה נכסף לתורה כמו שאתה נכסף לכסף או אז תבין יראת ה' וידעת אלוהים תמצא.

נמצא דבכדי לידע ולהבין את התורה צריך השתוקקות וככל שההשתוקקות תהיה יותר גדולה כך יותר יבין וישיג.

שלמה המלך חיבר את ה"אשת חיל", וכבר במדרשים ובמפרשים מובא שהמכוון הוא על התורה שמוגדרת כאשה, היינו שהקשר בין ישראל לתורה זהו כעין קשר של אישות.

ולעומת זאת איתא בסנהדרין (טז, א) דעכו"ם שעסק בתורה חייב מיתה שנאמר "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים לג, ד), אל תיקרי "מורשה" אלא "מאורסה", ומי אשר בא על מאורסה חייב מיתה. ומבואר שהתורה מוגדרת כמאורסה ביחס לישראל. ומעתה יש לידע מהו המצב של ישראל ביחס לתורה האם מצב של 'אירוסין' או שמא מצב של 'נישואין'.

ונראה בזה דהנה יש הבדל בין 'אירוסין' ל'נישואין', ובכל אחד מהמצבים יש מעלה מיוחדת שאין למצב השני, דנישואין זה החיבור המוחלט. אכן לעומת זאת האירוסין הן אמנם שאין זה החיבור המוחלט אך יש בו מעלה שאינה קיימת בנישואין והיא השתוקקות, הכמיהה והצפייה. מציאות זו קיימת רק באירוסין ולא בנישואין.

וזה המכוון במה שאנו אומרים "יש עילך אלוהיך כמוש חתן על כלה", דהנה לא נאמר כמוש איש על אשה אל כמוש חתן על כלה. והמכוון דהנה אם אדם ישתוקק וכסוף לדבר מסוים הרי שאין ערוך ואין שיעור לשמחה שתמלא את לבו בשעה שהדבר שכל כך השתוקק אליו בא לידו, ושמחה זו גדולה במעלתה על פני מי שכבר יש לו את אותו הדבר. דהשמחה של קבלת הדבר שהשתוקק אליו זו שמחה מיוחדת. וזו שמחת חתן וכלה ביום חתונתם שמחה לאחר

"הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם" (דברים א, יג).

בפרשת ויקהל (שמות לו, א): "וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה לדעת לעשות את כל מלאכת עבדת הקדש". וכעין זה יש גם בפרשיות קודמות "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה" (שמות לא, ו). ובגמרא ברכות (נה, א): אמר רבי יוחנן, אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנאמר "יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה" (דניאל ב, כא). אמרה רב תחליפא בר מערבא קמיה דרבי אבהו, אמר ליה אתון מהתם מתניתן לה אנן מהכא מתנינן לה "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה".

ולמדנו שאין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שכבר יש בו חכמה. רק מי שיש בו חכמה כבר, מקבל חכמה מהקב"ה.

והקושיא ידועה, דמהיכן יש לו חכמה בכדי שהקב"ה יתן לו אותה? והחכמה הראשונה מאין תמצא?

ומובא בשם רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל לבאר עפ"י מה דאיתא במדרש, דאם הקב"ה היה נותן את התורה לטיפשים אזי היו לומדים אותה במבואות המטונפים. והמכוון בזה דמי שטיפש אינו מבין את מעלת החכמה, לא מחשיב אותה ולא מייקר אותה, ואפילו מזלזל בה, ואשר על כן יכול ללומדה במבואות המטונפים. ולעומת זאת החכם, הוא מי אשר מבין יקרות החכמה, מעריך אותה ומחשיבה. אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, היינו מי אשר מעריך מייקר ומחשיב את התורה הוא אשר מוגדר כחכם שהקב"ה נותן לו את התורה. וזהו מה שאומר רבי יוחנן, "יהיב חכמתא למי? לחכימין, היינו מי אשר יודע לייקר ולהחשיב את ערך התורה.

וזהו שאומר משה רבינו כאן לבני ישראל "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים", ופירש רש"י "חכמים" - כסופים. וכבר הקשו רבים ותמהו מה בא רש"י לומר במילה זו. וב"חתם סופר" כתב 'מי אשר נכספה וגם כלתה נפשו לקבל החכמה אזי מיד חכמים יקראו', היינו דחכם הוא מי אשר נכסף ומשתוקק לקבל את החכמה הוא אשר מוגדר כחכם. וזהו מה שבא רבי אבהו להוסיף על דברי רבי יוחנן, דלא די בזה שהאדם מעריך את התורה, לא מספיק שיחשיב וייקר אותה אלא צריך לכסוף ולהשתוקק אליה רק בכה"ג מוגדר כחכם, וזהו הדגש "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה", דהכיסופין, ההשתוקקות, הכמיהה והצפייה נמצאים בלב האדם. "ובלב כל חכם לב נתתי חכמה". היינו רק מי אשר משתוקק לקבל את החכמה הוא אשר יקבלה.

ויתכן דזה המכוון במה דאיתא בגמרא ב"ק (כ, א) דרבה שאל את רב חסדא שאלה, ורב חסדא אמר לו 'לכי תשמש לי', היינו דרק לאחר שישירך לו את הנעל יהיה מוכן להסביר לו. וכבר הקשו רבים ותמהו, דמה ראה רב חסדא על ככה לעשות לרבה. אכן התשובה היא דרב חסדא ידוע ידע דבדי להבין את התורה צריך להשתוקק אליה

את הרישא של הפסוק "כי אם בתורת ה' חפצו..." היינו שמשותק לקבל את התורה או אז התורה נהיית חלק ממנו. ועוד, דהנה אודות לשון דפסוק הוא "כי אם בתורת ה' חפצו" מבואר ב"ראשית חכמה" (שער אהבה) וב"תורת משה" (בראשית עמוד קל ט) לחת"ס דיש שלשה מצבים, רצון, חשק, וחפץ. רצון הוא הדרגה הנמוכה, ולאחמ"כ יש חשק היינו שאין זה רצון בעלמא אלא זה כבר מצב של השתוקקות, אולם יש דרגא גבוהה יותר והיא ה"חפץ" היינו שזה הדבר היחיד שמשותקק אליו ואין לו שום השתוקקות אחרת מלבד הדבר הלזה.

ומעתה בכדי להיות במצב של "ובתורתו" היינו חייב מוחלט עם התורה צריך להיות במצב של "ובתורת ה' חפצו", היינו שתהיה לו השתוקקות, אמנם מלבד זאת צריך שהשתוקקות הלזו תהיה אך ורק לתורה ורק אז יכול להיות בחיבור של אישות עם התורה.

ויתכן להוסיף עוד בזה, דהנה כשנדייק בפסוק הרי שלא נאמר "כי אם בתורה חפצו..." אלא "בתורת ה'", והמכוון בזה דההשתוקקות דנצרכת אינה סתם להבין חכמה, אלא לידע את דבר ה'. זו צריכה להיות ההשתוקקות, דרך מי אשר יש לו השתוקקות לידע את דבר ה' דוא אשר יכול להיות מחובר לחכמה ולקבל את החכמה מהקב"ה.

(עפ"י "נר חוה" - הרב אוריאל ברמן)

השתוקקות וציפיה. כן תהיה שמחת הקב"ה לעתיד לבא. דהקב"ה כל כך משתוקק שנחזור אליו וכשנשוב אליו הרי שהשמחה תהיה כשמחת חתן וכלה.

עכ"פ נמצאנו למדים דישנם שני מצבים 'אישות' ו'אירוסין', ואישות הוא החיבור המוחלט ולעומת זאת האירוסין הגם שאינם חיבור מוחלט אך יש בהן מעלה של השתוקקות.

ומעתה זהו המצב של האדם ביחס לתורה. היינו דצריך להיות לו שני הדברים הללו, וצריך להיות בשני דמצבים הללו, מצב של אישות היינו חיבור מוחלט לתורה, ולעומת זאת במצב של השתוקקות. וכשם שבמערכת האישות הרי שקודם יש את האירוסין ולאחר מכן בא האישות, כך גם בתורה קודם ההשתוקקות ורק לאחר מכן החיבור. כך הוא הסדר ואי אפשר להפוך, היינו דרך ע"י ההשתוקקות יבא החיבור.

וזה המכוון במה דאיתא בגמרא קידושין (לג, ב) גבי דינא דרב שמחל על כבודו האם כבודו מחול, ובגמרא שם ע"ב הדר אמר רבא אין תורה דיליה דכתיב "ובתורתו יִהְיֶה יוֹמָם וּלְיָלֵה" (תהלים א, ב), היינו שרבה מחדש שהתורה מוגדרת כתורה שלו, ונהיית כחלק ממנו, "ובתורתו", אכן נראה דבכדי שהתורה תהיה חלק ממנו ויהיה מחובר אליה בחיבור של אישות 'אשתו כגופו', כל זאת רק בתנאי שקיים

האדם שחי בדבקות עם הקב"ה אינו מרגיש שם חיסרון בכל טרדות העולם הזה

כיון שהם מלאים שמחה וסיפוק מהדבקות והשייכות לקב"ה, ואינם מרגישים מחסור בהעדר ענייני העולם הזה.

ובזה יש לבאר החילוק בין יעקב לעשיו, שיעקב אמר (בראשית לג, יא) "כִּי חֲנִי אֱלֹהִים וְכִי יֵשׁ לִי כָל", אבל עשיו אמר (שם פסוק ט) "יֵשׁ לִי רֶב" ומשמע שהיה לו רק "רב" אבל לא "כל" כיעקב אבינו, וטעם הדבר משום שיעקב אבינו התענג בחייו בדבקות לאלוקיו, ולכן היה לו כל בעולמו אע"פ שהיה מסובב בצרות ורדיפות כל ימיו, [שנרדף מלבן ועשיו, ואח"כ נמכר יוסף לעבד ודינה נשבתה בידי שכם וכו'], דשייכותו ודבקותו בקב"ה מילאה אותו לגמרי עד שהרגיש שיש לו הכל, אבל עשיו שהשקיע עצמו בחיי העולם הזה, לא הרגיש שיש בידו הכל, דכן דרכם של הרשעים שאע"פ שיש להם כל כסף וזהב שבעולם, מ"מ נראה להם שעדיין הם חסרים, וכמו שאמרו חז"ל (מ"ר קהלת א, לג, ג) "אין אדם מת וחצי תאוותו בידו, יש לו מנה רוצה מאתים".

יראת שמים הוא יסוד כל היהדות

הגאון רבי צבי הירש פרבר זצ"ל פירש באופן אחר בכוונת הפסוק, שכאשר האדם חי ביראת שמים ומרגיש שהקב"ה נמצא בצמוד לו ממש וכמו שנאמר "ה' אלוהיך עמך", אז "לא חסרת דבר", אינו חסר כלום בעבודת השי"ת, כי יראת שמים הוא היסוד והבניין של כל עבודת השי"ת ועל ידה מגיעים להכל, ומי שיש לו יראת שמים הרי הוא מלא וגדוש בכל מה שצריך לעבודת השי"ת ואינו חסר כלום, ומאידך בלא יראת שמים אי אפשר להשיג כלום, וכמו שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'" (תהלים קיא, י), והרי מבואר שהתחלת שלימות האדם הוא יראת ה', שיראת שמים הוא היסוד שעליו מושתתת כל עבודת השי"ת במשך כל חיי האדם. (מנחם הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א)

"אלה הדברים"

שואל ה"תפארת שלמה", שהדבר פלא, הלא משה רבינו ע"ה היה בן שמונים שנה קודם שקבל את התורה, ומלך בכוש ימים רבים, ואיך כל ימיו לא דבר רק בדברי תורה. אך הנה זה הוא ענין סוד ליראי ה' ולחושבי שמו אעפ"י שעוסקים ומדברים בדברי עולם הזה, מ"מ מחשבתם קשורה ודבוקה בהשי"ב כל הימים, וכל דבריהם בקדושה. כמו שידענו מזה מדברי איש האלהי הבעש"ט זי"ע שדיבר עם תלמידיו סיפורי מעשיות מעניני עולם הזה, והמה דברים גבוהים ברום עולם. זה הוא מה שאמרו על רב שלא שח שיחה בטילה כל ימיו, כי האדם שכל חפצו לשמים, כל דבריו הם בגדר דברי תורה.

"ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חֲסַרְתָּ דָּבָר" (דברים ב, ז).

לשון הפסוק נפלא ממש, "ה' אלוהיך עמך", כאשר הקב"ה נמצא אתך, "לא חסרת דבר", כבר לא חסר כלום.

נמצא שביד האדם נמצא המפתח אם לחיות חיים טובים ומאושרים שאין חסר בהם כלום, שאם הוא נדבק בקב"ה במעשיו ובמחשבתו ונמצא במצב ש"ה' אלוהיך עמך", ממילא אינו חסר כלום, אבל אם הוא בוחר ברע ח"ו, או שמתנתק במחשבתו מהקב"ה ותולה את מאורעות החיים בדרכי הטבע, אינו זוכה להבטחה זו ש"לא חסרת דבר".

אמנם יש לדעת ש"לא חסרת דבר" אין הכוונה שלא יהיו לו שום קשיים בעולם הזה וכל ענייני גשמיות ילכו אצלו על מי מנוחות, אלא הכוונה שלא יהא חסר לו כלום כיון שהוא חי בדבקות בקב"ה ונמצא שיש לו את הטוב האמיתי ואינו מרגיש חיסרון כלל בכל הקשיים העוברים עליו.

וכן שמעתי מפי הגה"צ רבי אליהו לופיאן זצ"ל לדייק מלשון הפסוק "וְדַרְשֵׁי ה' לֹא יַחְסְרוּ כָּל טוֹב" (תהלים לד, יא), שלא נאמר "יש להם כל טוב" אלא נאמר "לא יחסרו", ומשום שבאמת אין לצדיקים כל טוב ותענוגי העולם הזה, אלא שאינם מרגישים חיסרון כלל במה שאין להם תענוגי ותפנוקי העולם הזה, ואדרבה הם מרגישים מלאים כל טוב במה שהם זוכים לעבוד את ה'.

וזהו כוונת הפסוק בתהלים שם "כְּפִירִים רָשׁוּ וְרִעְבּוּ" (תהלים לד, יא), אפילו האנשים החזקים כמו כפירים, אם הם רשעים הם לעולם יהיו רעבים, כיון שיש לו מנה רוצה מאתים ולעולם אין האדם בא על סיפוקו להרגיש שיש לו, אם הוא שקוע בתאוות העולם הזה, אבל מאידך "דַּרְשֵׁי ה' לֹא יַחְסְרוּ כָּל טוֹב", דורשי ה' באים תמיד על סיפוקם

"אלה הדברים אשר דבר משה" (דברים א, א). ב"אור החיים" כתב רמז חשבון הימים שהוכיח לישראל שהם במספר "אלה". בא' לחודש שבט התחיל כמ"ש "בעשתי עשר חודש באחד לחודש", והוא נצפן בז' באדר (סוטה יב, ב) הרי ל"ו. כמספר "אלה" שבהם דיבר הדברים של התוכחות האמורים בענין.

עוד כתב ב"אור החיים" לפרש על דרך שאמרו ז"ל (יומא יט, ב) "וְדַבַּרְתָּ בָּם" (דברים יז, ו) ולא בדברים בטלים. והודיע הכתוב כי אך "אלה" היו "הדברים אשר דבר" משה רבינו ע"ה כל ימיו מעצמו, לבד הדברים אשר צוה ה'. ודברים האלה ידועים כי הם דברי תורה, ע"ש.

מן המדרש

מדרש רבה דברים א, א.

"אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים" (דברים א, א). **הִלָּכָה. אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל מֵהוּ שִׁיָּהָא מִתֵּר לֹא לְכַתֵּב סֵפֶר תּוֹרָה בְּכָל לְשׁוֹן וְכוּ'. כִּךְ שָׁנוּ חֲכָמִים, אֵין בֵּין סִפְרִים לְתַפְלִין וּמְזוּזוֹת אֵלָא שְׁהִסְפְּרִים נִכְתָּבִים בְּכָל לְשׁוֹן. רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר אִף הַסִּפְרִים לֹא הִתִּירוּ שִׁיכְתְּבוּ אֵלָא יוֹנִית. וְמָה טַעְמוֹ שֶׁל רַבֵּן גַּמְלִיאֵל שֶׁאוֹמֵר מִתֵּר לְכַתֵּב סֵפֶר תּוֹרָה יוֹנִית, כִּךְ לְמַדּוּ רַבּוּתֵינוּ, אָמַר בַּר קַפְרָא דְכָתִיב "יִפֹּת אֱלֹהִים לִיפֹת וַיִּשְׁכֵּן בְּאַהֲלֵי שָׁם"** (בראשית ט, כז), **שִׁיָּהּוּ דְבָרָיו שֶׁל שָׁם נֶאֱמָרִין בְּלִשְׁוֹנֵתָיו שֶׁל יִפֹּת, לְכִךְ הִתִּירוּ שִׁיכְתְּבוּ בְּלִשְׁוֹן יוֹנִית. אָמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא רָאָה לְשׁוֹנָה שֶׁל תּוֹרָה מָה חֲבִיבָה שְׁמֵרְפָא אֶת הַלְשׁוֹן, מִנֵּין, שְׁכֵן כְּתִיב "מֵרְפָא לְשׁוֹן עֵץ חַיִּים"** (משלי טו, ד), **וְאֵין עֵץ חַיִּים אֵלָא תּוֹרָה, שְׁנֶאֱמַר "עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ"** (משלי ג, יח).

וְלִשְׁוֹנָה שֶׁל תּוֹרָה מִתִּיר אֶת הַלְשׁוֹן, תִּדַּע לָךְ לְעֵתִיד לָבוֹא הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מַעֲלָה מִגֵּן עֵדֶן אֵילָנוֹת מְשֻׁבָּחִים, וְמָה הוּא שְׁבָחָן, שֶׁהֵן מֵרְפָאִין אֶת הַלְשׁוֹן, שְׁנֶאֱמַר "וְעַל הַנַּחַל יַעֲלֶה עַל שְׁפָתוֹ מִזָּה וּמִזָּה וְגו'" (יחזקאל מז, יב). מִנֵּין שֶׁהִיא רְפוּאָה שֶׁל לְשׁוֹן, שְׁנֶאֱמַר "וְהָיָה פְּרִיו לְמֵאֲכָל וְעַלְהוּ לְתִרּוּפָה" (שם). רַבִּי יוֹחָנָן

אלה הדברים [אשר דבר משה אל כל ישראל] (דברים א, א). המדרש בא לדרוש את הפסוק "אלה הדברים אשר דיבר משה" באופנים שונים, משום שלכאורה הוא מיותר, שהרי אמר אחר כך "ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חודש באחד לחודש דבר משה אל בני ישראל וגו'" (פסוק ג) ועוד כתוב "בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר" (פסוק ה). וכאן דורשו, כי כשהלך משה רבינו להוציא את ישראל ממצרים היה כבר פה וכבד לשון, אולם אחר כך על ידי התורה נתרפאה לשונו, ויכול היה לומר ולדבר את "אלה הדברים". ופותח המדרש בדבר הלכה בענין כתיבת ספר תורה בכל לשון, וממנה נלמדת מעלת לשונה של תורה: הלכה, אדם מישראל, מהו שיהא [האם יהיה] מתר לו לכתב ספר תורה וכן ספרי נביאים וכתובים בכל לשון ובכל כתב של אומות העולם וכו'. והתשובה היא, שיש בהלכה זו מחלוקת תנאים, וכך שנו חכמים במסכת מגילה (ה). א: אין הבדל בין הלכות כתיבת ספרים [תורה נביאים וכתובים] לבין הלכות תפלין ומזוזות, אלא לענין אחד, והוא, שהספרים נכתבים בכל לשון [בכל שפה], ואילו תפלין ומזוזות אינן נכתבות אלא בלשון אשורית [לשון הקודש]. רבן גמליאל חולק ואומר שאף הספרים [תורה נביאים וכתובים] לא הותרו חכמים שיכתבו בכל לשון, אלא רק בלשון יונית. ומה טעמו וראיתו של רבן גמליאל, שאומר מתר לכתב ספר תורה רק בלשון יונית ולא בכל לשון. משיב המדרש, כך למדו רבותינו: אמר בר קפרא, טעמו של רבן גמליאל, דכתיב בברכותיו של נח לבנו יפת "יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם" (בראשית ט, כז) - ירחיב ה' ליפת, ולשונו תשכון באוהלי שם. ודרשו חכמים מן הפסוק הזה, שבירך אותו שיהיו דבריו - דברי תורה של בני ישראל שהם זרעו של שם, נאמרין בלשונותיו של יפת, ולכך הותרו חכמים שיכתבו הספרים בלשון יונית, שהרי יון הוא אחד מבניו של יפת. אמנם לא הותרו לכותבם בלשון אומה אחרת שאינה מבני יפת. אחר שהביא המדרש דיני כתיבת התורה בלשונות אחרים, ממשיך לדרוש בחשיבות שלומה של תורה: אמר הקדוש ברוך הוא, בא וראה לשונה של תורה מה גדולה וחביבה היא, שבסגולתו הוא מרפא את הלשון של האילמים. מנין - היכן מצאנו שכך אמר הקב"ה. שכן כתיב "מרפא לשון עץ חיים" (משלי טו, ד) - רפואתה של הלשון תהיה על יד "עץ חיים". ואין כוונת הכתוב באומרו "עץ חיים" אלא לתורה, כמו שנאמר על שבחה של התורה "עץ חיים היא למחזיקים בה" (שם ג, יח), ומכאן שהתורה היא עץ החיים, וממילא היא זו היכולה לרפא את הלשון.

ולשונה של תורה, שהוא מתיר את הלשון [פותח את פיו ולשונו, מרפא אותה] מן האלמות. תדע לך שכן הוא, שהרי לעתיד לבוא, הקדוש ברוך הוא מעלה מגן עדן אילנות משובחים - מצמיח אילנות משובחים הדומים לאילנות שבגן עדן, ומה הוא שבחן של אותן האילנות, שהן מרפאין את הלשון של כבדי הפה, כדי שיוכלו לדבר בדברי תורה. כמו שנאמר "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל וגו' והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה" (יחזקאל מז, יב). ומנין שאותה 'תרופה' היא רפואה של הלשון, שנאמר "והיה פריו

ממאורות המדרש

ונדחה הרע מקרבה ונכנסת בה רוח טהרה, וזוהי רפואת הלשון. ובזה הסברתי לי מה שרש"י ז"ל פירש הסברת הכתובים כמה פעמים בלשון צרפת, שלא יתכן שרש"י ז"ל לא מצא מילין בלה"ק להסביר בה את הקורא, ולפי דרכנו בכוונה עשה לטובת הכלל המדברים בלשון ההיא שתהיה קצת רפואה ללשון ההיא, כי יתכן שקודם שעשה רש"י ז"ל כך, היתה הלשון מושכת עוד יותר לרע. יתכן שמטעם זה ביאר משה רבינו ע"ה את התורה בשבעים לשון, אף שדיבר לישראל המדברים בלשון הקודש, ואינם נזקקים לכל השבעים לשון. אלא בכוונה זו עשה לרפא קצת את כל הלשונות, לתועלת הדורות הבאים, או שצפה שעתידיים לגלות בין שבעים אומות, ובהכרח ישתמשו בלשונם. ("שם משמואל" (סוכטשוב) דברים תרע"ט, ע' כ"ט)

אמר הקב"ה ראה לשונה של תורה מה חביבה שמרפאה את הלשון וכו'. מבאר ב"שם משמואל" (תרע"ט), דהנה יש להבין מה צורך הרפואה ללשונות הגויים. ויש לומר כי שפת האומה היא מהותה ומעידה על תוכן לבה, כאמורם ז"ל (חובת הלבבות שער הבחינה פ"ה) 'הלשון קולמוס הלב', והיינו שרעת לבם תמיד רגיל על לשונם, ועל כן בלשון ובשפת האומה נצפן בה כח רע מושך לרעת האומה. וכמו שהגיד כ"ק אדמו"ר הרי"ם זצלה"ה מגור על לשון צרפת שמושכת לניאוף ר"ל, עכ"ד, והטעם משום שהם מלוכלכים בזה ביותר כידוע, על כן לשונם שצפונה בה מהותם מושכת לזה ביותר. אך לשונה של תורה מהפכת את הרע שבלשון ההיא לטובה, והיינו מחמת שיש צורך לתורה ללשון ההיא להסביר בה את השומע, נעשית הלשון ההיא מחוברת לטהור

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לױ חַד אָמַר לְתַרְפִּיּוֹן, וְחַד אָמַר כֹּל שֶׁהוּא אֵלֶם וְלוֹעֵט הֵימָנוּ לְשׁוֹנוֹ מִתְרַפָּא וּמִצְחָצְחָה מִיַּד בְּדַבְרֵי תוֹרָה, שֶׁכֶּךָ כְּתִיב: מִזָּה וּמִזָּה, וְאִין מִזָּה וּמִזָּה אֵלָא תוֹרָה, שְׁנַאמַר "מִזָּה וּמִזָּה הֵם כְּתָבִים" (שמות לב, טו). רַבִּי לױ אָמַר מָה לָּנוּ לְלַמֵּד מִמָּקוֹם אַחֵר נִלְמַד מִמָּקוֹמוֹ, הֲרִי מִשָּׁה עַד שְׁלֹא זָכָה לְתוֹרָה כְּתִיב בּוֹ "לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנִכִּי" (שמות ד, י), כִּיּוֹן שֶׁזָּכָה לְתוֹרָה נִתְרַפָּא לְשׁוֹנוֹ וְהִתְחִיל לְדַבֵּר דְּבָרִים, מִנֵּין, מִמָּה שֶׁקָּרִינוּ בְּעֵינֵינוּ, אֵלָּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מִשָּׁה.

למאכל ועלהו לתרופה (שם), ואין הפירוש כפשוטו על הרפואה, שאם כן מדוע לא נאמר 'לרפואה', ונחלקו רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי בביאור התיבה 'לתרופה', חד [אחד מהם] אמר שפירושה לתרפיון-למזון ולטרף, שיהיו על העצים הללו למזון לבני אדם. וחד אמר - והשני ביאר את תיבת 'לרפואה' בנוטריקון, שהיא מלשון 'להתיר פה' ולרפאות את הלשון, שכל אדם שהוא אלם ולועט הימנו [אוכל מאותו האילן], ותיכף לשונו מתרפא, ומצחצחה מיד בדברי תורה - לשונו מתמרקת ונעשית צחה ורהוטה על ידי דברי התורה. ומנין, שכן כך כתיב שם "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל" (שם). ואין כוונת הכתוב באומרו "מזה ומזה" אלא לרמוז על דברי תורה, כמו שנאמר אצל לוחות הברית "לחת כתבים משני עבריהם מזה ומזה הם כתבים" (שמות לב, טו). ויהיה ביאור הכתוב כך: "והיה פריו למאכל

ועלהו לתרופה" [להתיר פה], כדי ש"יעלה על שפתו" [שפתיו] של האילם דברי תורה, שנאמר בהם "מזה ומזה". רבי לוי אמר, מה [מדוע] לנו ללמד שדברי תורה מרפאים את הלשון ממקום אחר - מפסוקים שנכתבו במשלי וביחזקאל, נלמד זאת ממקומו - מפסוקי התורה עצמה [ולא מנביאים וכתובים], שהרי משה רבינו עד שלא זכה לתורה - לפני קבלת התורה, כאשר נשלח להוציא את ישראל ממצרים כתיב בו "לא איש דברים אנכי וגו'" כי כבד פה וכבד לשון אנכי" (שמות ד, י) - שהיה מגמגם בדיבורו, והיה מוציא את התיבות כבדות. אולם כיון שזכה לתורה - מיד לאחר קבלת התורה נתרפא לשונו, והתחיל לדבר דברים בשפה ברורה ומתוקנת. ומנין שנתרפאה לשונו, ממה שקרינו בענין - מהכתוב בפרשתנו נדע זאת, שנאמר כאן "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל", ומשמע שהוא דיבר דברים מתוקנים כאדם רגיל, ומכאן ראינו שלשונו נתרפאה לגמרי, בזכות התורה.

ממאורות המדרש

מתרפא הלשון ומתקרבות ג"כ להקדושה ולכך מותרין הספרים להיות נכתבין בכל לשון. שאותיות התורה מתירין הלשון מהמאסר שנתדבק הלשון בסט"א. וזה "יפת אלקים ליפת" כו' שיהיה מלבוש ג"כ להתורה. וע"י פנימיות התורה מתקרבות החיצוניות גם כן. (שפת אמת)

במדרש מרפא לשון עץ חיים כו'. ספרים נכתבין בכל לשון כו' לא איש דברים. משזכה לתורה אלה הדברים כו'. כי התורה נותנת חיים לכל הנבראים כי באורייא ברא קוב"ה עלמא וחיות הכל מהתורה. ולכך מתיר את הלשון שלשונות האומות הם רחוקות מהקדושה ומתגשמים. מ"מ ע"י שנתלבשו בתורה באותו לשון

ד' אמות של הלכה

אכילת ערב תשעה אם היא מצוה

כפור היא לשמחת מחילת העוונות ושהגיע זמן כפרתו [ורק מפני שאי אפשר ביום כפור נקבעה בערב יום כפור]. דהיינו שהיא כעין שמחת יו"ט והודאה שהגיע יום כפרתנו. - אבל אכילת ערב תשעה באב צריכה להיות בצער, על חרבן ביהמ"ק וגלות ישראל, והיו צדיקים שהתענו מ"ז בתמוז עד תשעה באב. - ובמשנ"י סוגיות (או"ח ח"ב ס"י טו) בארנו בס"ד ענין אכילת ערב יום כפור, ובדרשות ומאמרים (ח"א ס"ג) מהות התענית, שבד' צומות הוא לאבל ולהתעוררות תשובה כרמב"ם (תעניות ח, א), וא"כ לא חייבו לאכול לפני כן, דזה מחיוב "נשמרתם לנפשותיכם", ואין לו קשר לעצם יום התענית כביום כפור, דאדרבא כל המרבה בצער על החרבן הרי זה משובח. - ובקרום בס"ד כשתשעה באב יתהפך ליום טוב, אולי ישוה ערב תשעה באב לערב יום כפור. דושת"ה. (מתוך ליקוטי תשובות "משנת יוסף" - בין המצרים תשעה באב ואבלות החורבן / חלק י' סימן צא - רבי גמליאל רבינוביץ)

בס"ד כ"ב אלול תש"ע

... ומה שעורר כת"ר שליט"א דבערב יום כפור מצוה מה"ת לאכול כדדרשינן (יומא פא, ב) כל האוכל בתשיעי וכו', ופירש רש"י והרא"ש והטור (ס' תרד) כדי שיהא לו כח להתענות, א"כ כשחז"ל חייבו להתענות בתשעה באב, האם נתנו בו חז"ל ג"כ חיוב לאכול בערב תשעה באב, שיהא כח להתענות.

הנה נכון שמצינו איפכא, שבערב יום כפור מצוה לאכול, ובערב תשעה באב לא מצינו כזאת, אדרבא בסעודה המפסקת אסור בב' תבשילין וכו' כבשו"ע (ס' תקנב, א). - אבל הביא הרמ"א בהגה (שם, סעי' ט) שנוהגין להרבות קצת בסעודה ראשונה, כדי שלא יזיק התענית, בכל זאת זה רק מנהג העולם ולא מצוה דרבנן.

ויש חילוק גדול בין הסעודות דערב יום כפור לערב תשעה באב, דכתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער ד' אות ח') כי הסעודה בערב יום

חולה שיכול להתענות או בלילה או ביום

ולא יזיק לו הרי הוא מחויב כעת להתענות. אך בספר "נזירות שמשון" ס' תקנ"ד עמד בספק זה וכתב וז"ל: נ"ל דיתענה ביום, וראיה מהרמב"ם פ"ג מהל' תענית גבי תענית גשמים שכתב בג' אמצעיות וז"ל אוכלים ושותים מבעוד יום כמו שעושים ליוה"כ, ואנשי משמר מתענים מקצת היום ולא משלימים, וכ"כ עוד שם באידך בבא ע"ש, ומדמשי לישנא דגמ' דקתני סתם מתענים

יש לחקור בחולה שאינו יכול להתענות בתשעה באב לילה ויום, אבל יכול להתענות או כל הלילה או כל היום, אם יתענה בלילה או ביום. ולכאורה מסברא היה נראה בפשיטות דיתענה בלילה, דהרי חיוב התענית בתשעה באב הוא לילה ויום, אלא דחולה פטור מהתענית דבמקום חולי לא גזרו רבנן כמש"כ בשו"ע ס' תקנ"ד סעיף ו', וא"כ כל זמן שיכול להתענות צריך להתענות, וכיון שבלילה יכול להתענות

דתענית הלילה לחודיה ודאי לי ליה שם תענית, דלא מצינו תענית לילה, אבל תענית היום לחודיה גם בתשעה באב יש לו שם תענית. ועדיין יש בזה חידוש, דסוף סוף הרי דין התענית בתשעה באב הוא גם לילה וגם יום, וא"כ מסברא יש מקום גדול לומר דכל זמן שיכול להתענות מחוייב להתענות כמה שיכול, ומכיון שבלילה יכול להתענות הרי הוא מחוייב להתענות ואין לו היתר לאכול עתה כשיכול להתענות, מחמת החשבון שאם יאכל עתה יכול להתענות למחר ולתענית של יום יש שם תענית, דס"ס עתה אינו מזיק לו והרי הוא מחוייב. ויעוי' בספר הלכות ומנהגי ביהמ"צ פ"ז ס"ב במקורות שהביא בשם מרן הגריש"א זצ"ל דהלכה ודאי יתענה כה"ג בלילה ושלא כדברי הנזירות שמשון, והיינו כנ"ל דגם אי נימא דיש שם תענית ליום לחודיה אף בתשעה באב, מ"מ כשיכול להתענות בלילה אין לו היתר לאכול עבור תענית היום.

(מתוך קונטרס עניני אבלות החורבן - הרב אלעזר זכריש)

ולא משלימים, ש"מ דבא להורות דביום מתענים מקצת ולא בלילה, דאל"כ הו"ל לאשמעינן גם הלילה שמתענים, ועוד דלדידיה מיותר ולא משלימים, דהא כבר אמר רק מקצת היום, אלא דבא לדייק ולא הלילה, ע"כ. והיינו דמדייק מלשון הרמב"ם שכתב דמתענים מקצת היום דר"ל דאינם מתענים בלילה אלא ביום, ומזה למד דה"ה בחולה מוטב שיתענה ביום ולא בלילה. ויש להטעים דבריו ביתר ביאור, עפ"י שכתב בספר "מנשים באהל" בקובץ הלכות ממרן הגריש"א זצ"ל או"ח סי' ק"פ, מי שאכל בליל תשעה באב לא איבד את התענית, ולמחרת יוכל לומר עננו ולעלות לתורה ואפי' במנחה, דיש שם של תענית גם בלי הלילה וכמו בשאר תעניות, ע"כ. והיינו דגם בתשעה באב שהתענית היא לילה ויום מ"מ יש שם תענית ליום לחודיה, ונפ"מ דחשיב מתענה לענין אמירת עננו ולעלות לתורה. ולפ"ז יש לומר כסברת הנזירות שמשון" דאם אינו יכול להתענות גם לילה וגם יום מוטב שיתענה ביום, משום

בין המצרים

אבלות החרבן - ירידת הדורות

הקדושה שהיה, פעם דברו על דור מסוים שהיו בו המון צדיקים משהו מיוחד ואמרו שזה מזכיר את הקדושה שהיה בבית ראשון. צריכים לדעת שהקדושה שהיה בבית ראשון וממילא כל עבודת הקרבנות זה היה בדרגה גבוה מעל גבוה מעל גבוה, ובבית שני היה פחות כמו שהגמ' אומרת שפחות השראת השכינה היה בבית שני. ושמה התחיל הירידה שהיה בחורבן כשפסקו הקרבנות, ומאז אין לך יום - כמו שחז"ל אומרים ואנו רואים בעיניים - אין לך יום שאין קללתו מרובה משל חברו.

ההתרחקות דור אחר דור מהמקדש

ראיתי בשם הגר"א שמבאר שהדברים הם כפשוטם, משל למי שהפסיק לאכול, ביום הראשון שהוא לא אוכל מרגיש לא טוב, וביום השני מרגיש עוד יותר גרוע וכך הלאה והלאה. קרבן התמיד וכל עבודת הקרבנות ועבודת המקדש היה החיות של כל הקדושה של ארץ ישראל, וכל הענין של ארץ ישראל בא מכח הקרבנות, וכמו שכתוב בגמ' (מנחות ט"ז) שאמר להם זקן אחד, כל זמן שמקריבים תמיד אין נמסרין בידכם, עד שהעלו דבר אחר ואז נודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, והביאור הוא שאר"י עומדת על הקרבנות, וכל זמן שיש קרבנות ועבודת ה' זה מחזיק את ארץ ישראל, ואם פעם אחת העלו דבר אחר שזה היה תחילת ההפסקה של הקרבנות אזי ממילא כל ארץ ישראל נודעזעה. זה מה שאומר הגאון, החיות שלנו ושל ארץ ישראל ובכלל של כלל ישראל היה מכח ביהמ"ק, וממילא כשעובר עוד יום בלי קרבנות ועוד יום בלי קרבנות זה מה שמביא את הירידה, כמו אחד שלא אוכל עוד יום ועוד יום.

ובשביל להיות בארץ ישראל צריך זכות גדולה, ועצם הקדושה של ארץ ישראל אנחנו צריכים לדעת שכתוב במשנה בכלים עשר קדושות הם ארץ ישראל קדושה מכל הארצות וכו' וכו', והפשט בזה הוא, קדושה זה השראת השכינה, וההשפעה של הקדושה מתחילה מקודש הקדשים לקודש וכן הלאה והלאה, וארץ ישראל זה ההתחלה של המקום של השראת השכינה, וכל הקדושה בעצם של ארץ ישראל מגיעה מזה, כמו שאר הדברים - הר הבית וירושלים וכו' שכתובים במשנה שאנחנו מבינים שהכל מגיע מהשראת השכינה שבמקדש כך גם קדושת ארץ ישראל. וכמו שהתוס' בכמה מקומות אומר שלא יתכן שקדושת המקדש בטלה וקדושת אר"י קיימת, כל קדושת הארץ מגיעה מהמקדש וירושלים.

ותמיד בקדושה יש מדרגות מדרגות, וידוע ששואלים על המשנה שכתוב שארץ ישראל קדושה יותר מכל הארצות שמביאים ממנה עומר וביכורים ושתי הלחם, ומדוע לא מזכירים את כל המצוות התלויות בארץ, והתירוץ הוא שהמשנה כתבה שם רק דברים ששייכים לקדושת המקדש, שני הדברים האלה הדין שלהם שנוהג רק בארץ זה קרבנות - קרבן העומר וקרבן עצרת, זה קרבנות בבית המקדש, וממילא זה חלק מהקדושה של אר"י שמשם מביאים את הקרבנות, ולכן כשהמשנה דברה על קדושת אר"י המשנה מדברת בעיקר על כך שזה מקום שיש בו השראת השכינה וממילא יש קרבנות שמביאים רק מאר"י.

האבלות על הירידה ברוחניות

כשאנו מתאבלים, אנו מתאבלים על הרוחניות, על הדרגה הגבוהה מאוד שהיה לנו בזמן ביהמ"ק. אין לנו שום מושג את

"השביעני במוררים הרוני לענה" (איכה ג, טו).

בחורבן כלולים שני דברים - הצרות הגשמיות והירידה הרוחנית

כשאנו יושבים ומתאבלים על חורבן בית המקדש, על הגלות, צריכים להבין שלמעשה היה פה שני דברים שכמובן קשורים זה בזה. ראשית כל עצם הגלות וכל הצרות הנוראות שהיו, קראנו עכשיו במגילת איכה את כל הדברים הנוראים שהיו אז, אבל וודאי שעיקר מה שאנו בוכים ומתאבלים זה על כל מה שנהרס ונאבד לנו בחלק הרוחני, "השליך משמים ארץ תפארת ישראל". "מלכה ושריה בגוים אין תורה". שני הדברים האלה וודאי היו קשורים א' לשני, כשהיה ירידה והגיע זמן של העונש, אז כתוב שהקב"ה שפך חמתו על עצים ואבנים, ז"א שבעצם ה"שפך חמתו" יכול היה להיות ח"ו לא על עצים ואבנים אלא על כלל ישראל והקב"ה עשה חסד ושפך חמתו על העצים ואבנים. אבל היה מצב שבעצם היה אמור להיות גזירה על כלל ישראל - ארץ ישראל הוא מקום השראת השכינה - כשלעם ישראל אין את הזכות ממילא יש גלות וממילא אחרי שלכלל ישראל אין את הזכויות להיות בארץ ישראל, ולהיות בביהמ"ק, הרי כתוב בתורה ואומרים את זה כל יום "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלוהים אחרים ... ואבדתם מהרה מעל האדמה אשר ה' נותן לכם". זאת אומרת שכשאנו נמצאים בארץ ישראל הרי אר"י זה לא 'עוד ארץ', ארץ ישראל זה המקום של השראת השכינה, "ארץ אשר עיני ה' אלוהיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה", וכל המעלות שחז"ל אומרים על מי שזוכה לשבת בארץ ישראל. ארץ ישראל בה שורה השכינה.

קדושת ארץ ישראל מכח מקום המקדש

האבלות והצער על הירידה ברוחניות

ועל זה אנו מתאבלים, כשאנו רואים בעינינו עד היכן אפשר לרדת, ובכלל על עצם ירידת הדורות. יש דבר מפליא שאני תמיד מזכיר את זה, שהרמב"ם כבר כותב שאם היו כל המקומות שאנו מכירים אותם רעים כמו זמננו ילך למדבר. בדורו של הרמב"ם, יש לנו מושג מה זה היה דורו של הרמב"ם, יש לנו מושג מה זה הקדושה של הרמב"ם, והרמב"ם כבר אומר "כמו זמננו". והיד רמ"ה בסנהדרין (צ"ח) כשהגמ' מזכירה את כל הסימנים של עקבתא דמשיחא - הסימנים הידועים בית הועד יהיה לזנות וכ' - ומקשה הרמ"ה 'ותמיהני למה בן דוד לא בא בדור הזה', מבהיל על הרעיון, היד רמ"ה לפי מה שראה את דורו הבין שזה הכוונה בכל העקבתא דמשיחא, מה יכול להיות יותר גרוע, אז יש רק קושיא אחת למה בן דוד לא בא עדיין. וכך בהמשך הדורות, החפץ חיים כבר אמר

שאחרי הירידה שהוא רואה, מי שיודע בחו"ל לפני מלחמת העולם השנייה בעיקר בליטא ובעוד מקומות הירידה מה שהשכלה ואחר כך הפכו את ההשכלה לציונות שזה ממש אותו דבר זה הוריד את הרוחניות בצורה שאין כמוה, והח"ח אמר, אם המשיח לא יבוא היום מתי הוא יוכל לבוא, מתי יכול להיות עקבתא דמשיחא יותר גרוע מזה. כך הח"ח היה אומר, והוא לא דיבר סתם.

הירידה בדורנו זה - כירידה של כמה דורות

ומה נאמר ומה נדבר על הירידה שבשם רבי משה פיינשטיין אומרים שאחרי השואה הירידה זה לא של דור אחד ולא של עשר דורות אלא של עשרות דורות, מי שראה את כלל ישראל מה שהיה קודם - בעשרות דורות ירדו, ירידה אחרי ירידה, בתורה וביראת שמים.

כמובן שלא מדברים על הרפורמים

והקונסרבטיבים, לא על זה דיבר רבי משה פיינשטיין, הוא דיבר על הירידה שבתוך הציבור שלנו, ירידה של כמה דורות. וצריכים לדעת, מה הפשט כמה דורות, דברו פעם אצל הרב מבריסק על גדול מהדור הקודם, ומישהו דיבר מעט בזלזול, הרב מבריסק דפק על השולחן ואמר, אין לנו שום מושג, אין היום אפי' אחד שיכול לומר משהו כלפי הדור הקודם, זה לא אותו דבר בכלל. הנוסח היה: הראש שלנו זה כמו 'קארטאפל' (תפוח אדמה) כלפי הדור הקודם.

ומדובר כאן בירידות שאנחנו כבר לא מבינים. אומרים בשם החת"ס שאמר, אני יודע באלף אחוז שרבונו תם היה הרבה יותר גדול מההפלאה, אבל במה הוא היה יותר גדול זה אינני יודע, אצלי המושגים נגמרים בהפלאה. כך אנחנו אין לנו שום מושג מה שיידע עוד ועוד ועוד. ועל זה אנחנו מתאבלים. (מקבץ מאמרים

- אבלות החורבן - הגאון רבי ברוך שמואל דויטש שליט"א)

כל דור שלא נבנה בימיו

קשה להבין, שהיו הרבה דורות צדיקי עליון שנאמר שהיה ראוי להיות נחרב בימיהם.

ונראה לפרש כי כל ימי הדורות מצטרפין, ומתכנסין כל ההארות של עבודת בני ישראל להיות ראוי לגאולה, כי היעלה על הדעת שדור הגאולה יהיו כל כך ראוי בזכותם בלבד לגאולה. רק שזכות כל דור ודור עוזר ומביא מעט בנין בהמ"ק. והבנין נמשך כל ימי הגלות כמאמר "בונה ירושלים". וזהו שאמר שכל דור שאינו מסייע לבנינו.

וזהו שאמר שאינו נבנה בימיו שאין ימיו בכלל הבנין כנ"ל. וכל אדם בפרט ג"כ צריך לידע שכל מעשיו הם סיוע לבנין בהמ"ק. וכפי מה שמקבלין על עצמם עול מלכות שמים מסייעין לבנינו כמ"ש הכל מסייעין לבנינו של מלך כו'.

(שפת אמת כ"ק רבי יהודה אריה לב אלטר זצוק"ל)

בירושלמי (פ"ק דיומא ה"א): 'כל דור שאינו נבנה בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו'.

ונאמרו בזה הרבה פירושים.

וי"ל עפ"י מה דאיתא בספרי פרשת ראה עה"פ "וּנְתַצְתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתֵם וגו' לֹא תַעֲשֹׂן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים יב, ד), אמר רבי ישמעאל וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין את המזבחות, אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו מעשיכם הרעים למקדש אבותיכם שיחרב [והובא ברש"י שם]. ומבואר בזה דבר נורא שבכל חטא הרי מלבד עצם החטא עובר גם באיסור "לא תעשון כן לה' אלהיכם" שגורם בחטאו לחורבן הבית.

וזהו שאמרו חז"ל כל דור שלא נבנה בימיו מעלין עליו כאילו החריבו, והיינו דלא רק בדור החורבן נתבעו בחטאם על נתיצת המזבח והמקדש אלא כל דור שלא נבנה בימיו ג"כ נתבע על עוון זה כיון שבחטאי אנשי הדור נגרם בכל דור מחדש חורבן הבית.

והתיקון לזה הוא התשובה על החטאים וממילא עי"ז נזכה במהרה לבנינו, וכדאיתא בילקוט תהילים (רמז תתפ"ו) 'ללמדך שכל דור שלא נבנה בימיו מעלה עליו הכתוב כאילו החריבו, מאי טעמא לפי שלא עשה תשובה'. הרי שבזכות התשובה נזכה ויה"ר שנזכה לזה בב"א.

(קונטרס עניני אבלות החורבן - הרב אלעזר זכריש)

זכרון לצדיקים

תולדות חייהם של גדולי ישראל הם ספרי המוסר הטובים ביותר. (חזון איש)

מן המדות הנאות לספר בשבח החכמים והצדיקים כמו שנאמר "וְיִזְכְּרוּ קִבְּלֹךָ" (נפשי כה, מז) וש"י תשובה לרבינו יונה שיער זה את רכיו)

כ"ח תמוז ה'תר"א: הרה"ק ר' משה טייטלבוים זי"ע בעל "ישמח משה"

מאת חוקי ויזל

ידות בתורה וחסידות והגאון הנ"ל כל רז לא אניס ליה, ומשה קיבל תורה וקבלה מעשית מהגה"צ הלזה, ונוראות שמענו עליו בעת היותו באוהל שמו הטוב הולך וגדול. ינהרו אלו יעידון ויגידון כל מעשה תקפו וגבורתו בש"ס ופוסקים. הכי קרא שמו "השיב משה" כי היה משיב תורה לכל דורש'. (לשון רבי יוסף שאול נאטהנזון בהסכמתו לספר השיב משה).

בין גאוני בתראי שבמחצית השנייה ממאה השישית שנתקרב אל החסידות והיה לראש ומנהיג לאלפי חסידים במדינת אונגריה היה רבי משה טייטלבוים, אבד"ק אוהעל.

הרב הגאון הגדול מעוז ומגדול הצדיק הקדוש רבן של ישראל המפורסם מו"ה משה טייטלבוים זצ"ל אשר היה אב"ד ור"מ בק"ק שינאווע והורם והונף להיות אבד"ק במדינת הגר, והנה ארץ גאליציען הרה וגם ילדה האדם הגדול הלז וארץ הגר גדלה שעשועיו. אבותינו סיפרו לנו אשר בעת היה פה בגאליציען היה בקי בע"פ ערך שמונה מאות עלים מש"ס ערוכים ושמורים על פיו הקדוש. הוא היה תלמיד הגה"ק בעמח"ס "דרישת ארי" על אהע"ז... וכפי הראות ממנו למד נגלה ונסתר כי הגאון בעל דרישת ארי ז"ל ידיו רב לו עשר

"לרבי", שאלמלא זאת היה עולה בגאונותו וחריפותו על כל גאוני הדור, והיינו כננסים נגדו. רבי משולם איגרא קרא עליו "משה אמת ותורתו אמת" (הובא בשו"ת השיב משה סימן ט').

בעל החתם סופר (או"ח סימן ט"ז) כתב עליו "ידיד נפשי הגאון החסיד דאוהעל אשר אמרתיו מאירים מעולפת ספירים... כי כל דבריו בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכת מחשבת..." כמו"כ מזכירו בתשובה או"ח סימן קצ"ז "צדיק כתמר יפרח כשושנה בעוד כפתו רעננה, תחל שנה ברכת קדם מעונה, ולא תשכון עליו עננה, ה"ה הגאון המפורסם כערוגת הבושם גן הדסים, נ"י פ"ה כקש"ת מו"ה משה תמר נ"י אב"ד ור"מ דק"ק אוהליך יעקב ומשכנותיך ישראל... כולי האי קאמינא כאיסתרא בלגנא, ועתה באתי היות כי מכותלי כתבו אשר הגיעוני מאנשי ק"ק פאטאק, נראה כאילו נאמרו דלטורים לפר"מ כאילו ליבי ח"ו חלוק ממנו... אבל ח"ו לא יצא עתק מפי על גברא רבא דכוותיה שכיו"ב, ואם ח"ו יראה פר"מ שגם במה שכתבתי לעיל דרך עוצב בי ינחני בדרך אמת ועל פני יוכיחני, יהלמני צדיק חסד, אני אשא ואני אסבול, ואקוה שיתפייס, ויעלה זכרוני בתפילות זכה..." (גדולי הדורות - הרב יחיאל מיכל שטרן)

נולד בשנת תקי"ט בקהילת פרמישלא, ולמד תורה אצל דודו רבי יוסף אבד"ק קאלבוסוב ואח"כ אצל דודו רבי אריה יהודה הלוי אבר"ק סטרינוב בעמח"ס דרישת ארי.

בתחילה לא נטה אל דרך החסידות, אך בעת שהשיא את בתו לחתנו רבי אריה לייב ליפשיץ בעמח"ס ארי דבי עילאה שהיה מחסידי לובלין והיה מוכיחו שמתנהג בדרך החסידות, אמר לו חתנו, שבזאת יאות לו לעזוב את דרכי החסידות, אם יסע הוא בעצמו ובכבודו עמו אל "החוזה" לקהילת לובלין, ואם אחר שיראה דרכי החוזה ועבודתו, יחזיק הלאה בשיטתו, ויצוה לו לעזוב את החסידות, הרי הוא מוכן ומזומן לעשות רצונו, חותנו התרצה לאופן זה, ונסע עמו לובלינה, ולא זו בלבד שלא הוכיח עוד את חתנו, נעשה בעצמו חסיד נלהב ממעריצי החוזה.

בספר דור דעה (לרבי יקותיאל אריה קאמעלהאר) מביא שמספרים בדרך צחות כי בעת אשר התקבל מוהר"ם טייטלבוים לקהילת אוהעל ושם נתפרסם לפועל ישועות, ונעשה לרבן של החסידים, אמר בעל הישועות יעקב אב"ד לבוב לבנו רבי מרדכי זאב, בואו ונחזיק טובה לאנשי ארץ הגר שעשו אותו

דרש דרש משה

שומע ושמע דרשתו יבטח בשם הי כי לא יעזוב נפשו לשאולה. לא היה איש או אשה כגדולים כקטנים אשר לבבם לא נשבר בקרבם לאלף גזרים שבים ומתחרטים בכל לבבם ונפשם ומאדם, וזה היה לו למשיבת נפשו הטהורה. כאשר התחילו ימי התשובה בימי אלול עד אחרי סוכות היה עיקר עבודתו לעורר העם לתשובה, ובימי נעוריו דרש דרש משה בכל שבת ושבת מחודש אלול ויום א' דסליחות קודם שמע קולנו ושני ימים דראש השנה ושבת שובה, וביום שאומרים י"ג מדות, וערב יוה"כ קודם כל נדרי וקודם תפלת נעילה, והושענא רבה, אף גם בזקנותו לא הניח משה את ידו הקדושה מלדרוש בראש השנה ודרש כסדרן כנ"ל, ובסוף ימיו פסק מלדרוש קודם נעילה.

בראש השנה היה רבינו רגיל לצייר איך שבינים זה בכל שנה ושנה באים למעלה שרי כל האומות לבקש על עמם ועל מדינתם, כמו שאומרים ועל המדינות בו יאמר וכו', ובתוכם בא גם המלך המשיח, ואף גם הוא שואל ומבקש מתי יגיע זמני לילך לגאול את ישראל עם קדושו, ובוכה ומבקש ומתחנן ומפיל תחנון לפני השי"ת עד מתי נהיה בגלות המר והנמחר הזה, ומתי יגיע זמני כמו שמגיע זמן שרי האומות, ושרי האומות אומרים לו, למה אתה בא, הלא הנך רואה שבכל שנה ושנה אתה יוצא בפחי נפש ובלא כלום, והוא בעיניהם ללעג ולקלס, ואם חייו אומרים למלך המשיח שעוד לא הגיע זמנו, הוא יוצא בחרפה ובבושה, וכל שרי האומות שוחקים ממנו ומלעיגים לו, ואפשר לצייר ההרגש שלו כשמבזים אותו כל כך אחר שהתפלל והתחנן שיגיע זמנו, ובעוה"ר אומרים לו שעוד לא בא זמנו, והוא יוצא בחרפה ובבושה, ונעשה ללעג ולקלס בעיני שרי האומות. וכה זעק בדרשת יום הכיפורים, ויש אומרים בהושענא רבא: "רבישע, גלוי וידוע לפניך, שאני סבור ומקבל עלי שארד שאולה ולא ישאר ממני מאומה, ואף לא אראה בבחמת ציון וירושלים, העיקר שיתגדל כבוד מלכותך מהרה ויתגדל ויתקדש שמך בעולם".

רבינו היה רגיל לומר בליל כל נדרי, הנה אנו רואים שכל פעם בעת כזאת כשבני ישראל מתקבצים בבתי כנסיות ובתי מדרשות נופל פחד על כל אחד ואחד, והסיבה היא, לפי שבשעה שישאל מתקבצים באים גם כל הניצוצות הקדושים שירדו לתוך הקליפות על ידי עוונותיהם של ישראל, והם באים ומשתטחים ומבקשים, אנא תעלו אותנו, בל תניחו אותנו לצאת מכאן בריקניא, ורבינו היה אומר שהוא רואה בעיניו ושומע את צעקתם של הניצוצות הקדושים.

בליל הושענא רבה סמוך לאור היום דרש בבית המדרש ולא בבית הכנסת, ופחד גדול נפל על הנאספים בשמעם הדרשה הזאת יותר מכל הדרשות, כי לא הדליקו רק נר אחד אצל העמוד, והזקן תוארו כמלאך אלקים עומד ודורש, דמוע תדמע עינו ובקול רעש גדול אשר האנשים שחטפתם שינה העירו והקיצו לקול שאגתו, ולרוב בכייתם השליכו את עצמם על הארץ מכים ראשם להארץ מגודל מרירת הלב, והקול בכיות נשמעו למרחקים לתוך העיר. וכתב הגה"ק ממונקאטש זצ"ל בשם הגה"ק בעל דברי יחזקאל זצ"ל משינאווא: מקובלני מפי חו"ו (הראשון) ה"ק מאיהעל (מרן הישחמ משה) זי"ע אשר היתה דרכו לדרוש בחריפות על מדרש פליאות, ועלה בדעתו ונצטער כמה

רבינו זצ"ל נתברך משמיא לדרוש בכח מיוחד. בדרשותיו היה מעורר ומלהיב לבבות ישראל לתשובה. שעות ארוכות היה עומד ודורש, בדרשות בלולות מפירושי פסוקים ומאמרי חז"ל פלפולים ודברי מוסר. היה פותח באמירה רכה "ליבע ברידער" [אחים אוהבים], ואחר כך היה מרים קולו כארי ישאג בדברים קשים כגידים. ואף הוא היה מתכוין לעורר את הרבים לתשובה, כחידושו הידוע שתשובה ברבים, אף אם היא מיראה, דינה כתשובה מאהבה שזדונות נעשות לו כזכויות. כל כך היו דבריו נוקבים חדרי לב, עד שהציבור היו מרימים קולם בבכיה ומתגוללים על הארץ בחרטה אמיתית, והוא היה מתגבר עליהם בקולו בשאגה ובכיות נוראות. הדרשה לא היתה רק הגדת דברי תורה ומוסר, אלא היתה מעמד קבלת עול מלכות שמים ותשובה. קודם שהתחיל לדרוש היה מרגלא בפומיה לומר "לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה וכו', אם יבא היצר הרע באמצע הדרשה וישליך במחשבתו איזה פניה או מחשבה שלא לשמה, הנני מגלה דעתי שזה רציחה גמורה, והנני מבטל המחשבה למפרע בביטול גמור".

כל מגמתו בדרשות הרבים האלה היה אך להורות לעם ה' דרכי ה' והמעשה אשר יעשון, ואמנם עיקר מטרת דרשותיו היה לעורר העם בתשובה ולעורר ישנים, ולא יכיל הרעיון ולא יתפס המחשבה ולא יצויר על לוח את רב חילו ותקפו כאשר פתח את פיו הקדוש להוכיח במוסריו הנעימים הנובעים ממקור נאמן לב קדוש וטהור, וכדורי אש המתפוצץ לכמה חלקים, כמו כי התפורו שביבי אש ניצוצי דבריו הקדושים ויורדים לחדרי בטן אלפי אנשים השומעים, אשר נמס לבבם כמים, ישתער ראש אנשים המקשיבים לקול חוצב להבות אש וספר ומנה החטאים אשר יעשה אותם האדם לחטוא בהנה, ועד כמה מגיע הפגם בנפש ובשרשו למעלה בשמי רום, חיל ורעדה יאחזון בראותם גודל חרדת איש קדוש כמוהו, כל אחד חשב עם קונוהו אם בארזים נפלה שלהבת התשובה, מה יעשה אזובי קיר נבזה וחדל אישים כמוני, נבהלו הלבבות תסמר הבשר בשמעם אימתו ופחדו מאימת יום הדין הנורא, אם אבן הוא נמוח מקול אנחתו ובכיותו והתעוררותו שיפשפש כל אחד במעשיו ויזכור חטאת נעוריו ופשעי הילדות ועון הבחרות.

אין די באר את גודל הרעדה כאשר העלה על שפתיו ונהרי דמעות נשרו מבין ריסי עיניו בהתאוננו על חורבן בית אלקינו ועל עם ה' המפורד ומפורד בין העמים קטן יעקב ודל, כנחלים נבעו הדמעות על לחיי האנשים השומעים, פור התפוררה עמודי בית הכנסת מוט התמוטטה כותלי בית המדרש מקול שאגתו אשר שאגה לו כלביא, עד מתי לא תרחם את יהודה עד אנה בוכיה בציון ומספד בירושלים.

ומשה ידבר והאלקים יענו בקול הולך וחזק מאוד, ונשמע פתגם המלך למרוחק, אם כי היה זקן בא בימים והיה מאריך בדרשה כמה שעות, לא ייעף ולא ייגע, אמרותיו הטהורות נבעו כנהרי נחלי שמן ושפתיו ברור מללו, לא קם רוח באיש אשר לא ייהרהר בתשובה. ופעם אחת ענה ואמר, כי כל איש אשר

דבש, וכפי הנראה ושמעתי מאנשים נאמנים, ששמעו הדרשות מפי הישמח משה, היה הוא גם כן בשלשה מעלות אלו".

הרה"ק ר' יצחק אייזיק מקאלוב ז"ע אמר על רבינו שהוא דורש על דרכו של הגאון משנה למלך בספר פרשת דרכים. ומרן הגה"ק בעל ויואל משה ז"ע היה אומר, אשר דרך רבינו היתה לחבר הפשט והדרש יחד. עוד היה אומר, שאבותיו הקדושים מעולם לא סידרו את הדרשות לעצמם, "אין סיגעט האט מען זיך קיינמאל גישט פארגעקוקט קיין דרשות".

(מתוך "השיב משה" מהדורה חדשה - ליקוטים ומפתחות)

מאת חזקי ויזל

י"ד תמוז ה'תשמ"ז: הגאון רבי יצחק יעקב רודרמן זצ"ל

על סדר קדשים. מליטא היגר לארה"ב ושם ייסד בשנת תרצ"ג (1933) את ישיבת "נר ישראל" בבולטימור, שהפכה ברבות השנים לאחד ממרכזי התורה הבולטים באמריקה. היה מראשי מועצת גדולי התורה בארה"ב וניצח על פעילות תורנית עניפה ברחבי ארה"ב. ביום שבת קודש פרשת בלק תשמ"ז (1987) נפטר. בהלווייתו השתתפו אלפי תלמידיו, אותם גידל במסירות רבה במשך עשרות בשנים.

ללכת, עבר רחוב, ועוד רחוב, שכונה, ועוד שכונה, ללא משים הלך למרחקים... קילומטרים רבים, עד שהגיע לקצה השני של העיר, לשכונה מרוחקת ביותר.

שם, בשעות אחר הצהריים, פגש בו יהודי מקומי. מבעלי הבתים הנכבדים באזור, שהיה קשור אליו ולשיבתו. הלה היה בטוח שראש הישיבה שבת את שבתו בשכונה זו. הוא לא העלה בדעתו, שיהודי בגיל כה מבוגר יערוך "צעדה" שכזו. ראש הישיבה מגיע לשכונה ולא בא להתארח אצלי, נעלב אותו אדם, "ואפילו לא מודיע, לא מספר לאיש, ורק בשבת לעת מנחה פוגשים בו..."

הרב רודרמן החל להתנצל. "לא שבתתי בשכונה. פשוט יצאתי לטיול מביתי". דבר לא עזר. האיש מיאן להאמין. חודשים רבים היה צורך לפייסו ולשכנעו שאכן כך היה.

כאשר עבר הרב טיפול רפואי במשך שעה ארוכה אצל רופא שיניים, ניסה הרופא להסביר לו את מהות הטיפול, ולשוחח עמו על דא ועל הא, כדי להסיח את דעתו מהכאב והטיפול הבלתי נעים, כמנהג רופאי השיניים. ראש הישיבה הנהן בראשו ללא הרף ופלט מילות הסכמה.

כשיצא מן הקליניקה אמר לתלמיד שנלווה אליו כי בשעה זו התחדש לו מהלך נפלא בסוגיא. הוא החל לפרט ולהסביר, ופתאום שאל: "אגב, אולי שמעת מה דיבר עמי הרופא במשך כל הזמן. הנהנית לו בראשי מפני כבודו, אך מה הוא רצה..."

פעם ביקשה ממנו הרבנית שישגיח על בתם התינוקות עד שתשוב הביתה מעיסוקיה.

ראש הישיבה התיישב ליד עריסת התינוקות, כשהוא שקוע בספרים שלפניו, וידו האחת מנענעת את העריסה ללא הרף. לאחר שעה שבה הרבנית, שווחה עמו בקצרה, והודיעה לו כי היא לוקחת עמה את התינוקות לחדרה. ראש הישיבה נענע בראשו והמשיך בתלמודו.

לעת ערב קם מן הגמרא, וידו עדיין מנענעת ללא הרף את העריסה. הוא ניגש להיט בעריסה ופרץ בועקה: "אבוי, גנבו לנו את בתנו הקטנה..."

*

"כיום לא לומדים", התאונן פעם, "פשוט לא לומדים! בצעירותי, כשהייתי בגיל 15 בישיבת סלבודקה, קמנו בחמש לפנות בוקר והלכנו לישון לאחר חצות לילה. חמישים דף ליום למדנו, מדי יום ביומו". בהזדמנות אחרת אמר לתלמידו, יומיים לפני פסח, כי הוא מתחיל ללמוד מסכת פסחים. בערב פסח עשה כבר סיום...

פעמים על ככה, כי גם אם אני אומר דורש בשכל וחרירות אולי לא היה זה כוונת בעל המימרא ונמצא שאינו תורת אמת ח"ו, ונתגלה לי מן השמים (בחלום) כי אם אומרים בשכל הישר וצח (ומשלבים הדברים בהקדמות ראיות וטובות) אז גם אם אינו אמת בזה מקודם, היינו כגון שלא היתה כוונת בעל המימרא בזה, עם כל זה נעשה עתה בשמים אמת מזה.

והגה"ק משאמלוי ז"ל אמר: "אדם שמגיד נפלאות בתורה, וגם לו שפתיים ולשון לדבר והוא דברן טוב, והוא צדיק וירא שמים, כששלשה מעלות אלו נפגשים יחד, אזי אין ערך לדרוש ההוא, וכפי הנראה מהספר הקדוש יערות

הגאון רבי יעקב יצחק הלוי רודרמן זצ"ל נולד בשושן פורים שנת תר"ס (1900) לאביו רבי יהודה לייב בעיר דלהינוב, פלך וילנא. בשנות בחרותו למד בישיבת סלבודקה ויצא שמו לתהילה בתור "העילוי מדלהינוב". תוך תקופה קצרה ידע את הש"ס כולו בעל פה. בני הישיבה היו עורכים לצעיר העילוי "חידונים" של הקראת תחילתו של משפט בכל רחבי הש"ס, והוא היה ממשיך לומר את הסוגיא כולה. בגיל 26 שנה בלבד כבר הוציא לאור את ספרו "עבודת לוי".

התלמידים הם הבנים

הגאון רבי יצחק יעקב רודרמן זצ"ל היה חניך ישיבת סלבודקה. את הסבא מסלבודקה, בעל "אור הצפון", ראה רבו המובהק, כמצפן. כמדריך, כמכוון. את ישיבת סלבודקה דליטא ראה כדגם, כמטרה אותה הציב לעצמו, כאשר בנה את ישיבת "נר ישראל" בבולטימור.

כל ימיו דבק באורחותיו, בהנהגותיו ובדרכו החינוכית של הסבא מסלבודקה. דבר זה בא לידי ביטוי באהבת התלמידים העזה שקיננה בלבו.

את זאת למדתי מהסבא, אמר, בדידי הוה עובדא: פעם ישבתי ושוחחתי עם הסבא בענינים שונים. לפתע נשמעה דפיקה בדלת. אל הבית נכנס בנו של הסבא, הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל (לימים ראש ישיבת מיר), ששב הביתה מהישיבה. באותם ימים היו נעדרים מהבית לתקופה ממושכת. הנסיעה מהישיבה לבית היתה כרוכה בקשיים ותלאות רבים, ובחור ששב לאחר שנה ויותר מהישיבה זכה לקבלת פנים חמה, אוהבת ולבבית.

רבי אליעזר יהודה נכנס הביתה, הסבא הרים את עיניו, אמר "שלום" חד וקצר, והמשיך בשיחתו עמי, כאילו דבר לא אירע. הרבנית ראתה זאת והתרעמה: "אתה לא שם לב, אליעזר יהודה הגיע". "שמתי לב", ענה הסבא, "ומה בכך, הוא בני והדלהינובי (הגריי רודרמן זצ"ל) אף הוא בני. ומדוע אפסיק בשיחה עם בן זה כדי לקבל פניו של בן אחר".

תלמידי ישיבת בולטימור חשו זאת בכל מאודם. ראש הישיבה אהבם אהבת נפש, ממש, כאהבת אב את בניו. התעניין בכל מחסורם, נשא בעול דאגותיהם, ולפניו השיחו את ליבם. אהבה זאת נשאה פירות. התלמידים כולם, אפילו החלשים שבהם, היו קשורים אליו בקשר עז בלי ינתק.

הגריי רודרמן עצמו פירש פעם את מאמר חז"ל "ושננתם לבניך, אלו התלמידים שקריים בנים". לכאורה יש להבין, אם כן מדוע לא כתבה התורה. "ושננתם לתלמידך" אלא ללמדנו בא הפסוק שהתלמיד הוא בבחינת בן לעולמים. וכשם שבן אינו פוסק מלהיות בנו של אביו לעולם, כך גם התלמיד. אסור לרב להתבונן עליו כ"תלמיד", שאהוב רק כאשר שוהה הוא תחת חסותו, ומקבל ממנו השפעה והדרכה. לא כן הדבר, מיד כאשר נעשה הוא "תלמיד", חשוב הוא כ"בן" וגם כאשר יעזוב וינדוד למרחקים, עדיין "בן" הוא, ואין כל סיבה להפסיק את הקשר האמין עימו.

וכן אכן נהג. תלמידים ותיקים היו שבים אליו לאחר ארבעים שנה, וחשים היו בדיוק את אותו